

معرفی پیکره کل جو بردر طاق بستان

صبا غلامی*

دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دوران تاریخی، دانشگاه مازندران، مازندران، ایران.
(تاریخ دریافت مقاله: ۹۷/۲/۲۵، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۸/۱۰/۳)

چکیده

در بررسی هنر دوران ساسانی عموماً مبحث مستقلی با عنوان پیکره‌تراشی مطرح نمی‌شود، مجسمه‌هایی که از دوره ساسانی به دست آمده است، نیم‌تنه‌هایی هستند که به‌عنوان بخشی از تزئینات بنا به کار رفته‌اند و بر روی نیم‌ستون‌های تزئینی نصب می‌شده‌اند. هنر پیکره‌تراشی در دوران ساسانی بیشتر شامل نقش برجسته‌ها و یا در قالب گچ‌بری در معماری و تزئین بنا بوده است. اما به وجود پیکره‌ای منفرد با ابعاد غیرانسانی تنها در دو مورد اشاره شده است، پیکره شاپور در غار شاپور و پیکره‌ای به شدت آسیب دیده در طاق‌بستان کرمانشاه که با نام بومی کلجور شناخته می‌شود. پیکره نمایانگر فردی است، ایستاده و شمشیر به دست گرفته. بیشتر مورخان پیکره را متعلق به خسرو دوم دانسته‌اند، به دلیل آسیب‌دیدگی فراوان از انتساب پیکره‌ی طاق‌بستان به دوره ساسانی نمی‌توان با اطمینان زیاد سخن گفت، اما در این نوشتار سعی شده است براساس مطالعه و تطبیق فیگور پیکره با نقوش برجسته طاق‌بستان، لباس، شمشیر و محل قرارگیری آن در جوار نقش تاج ستانی خسرو دوم و مقایسه پیکره با نقش‌های دیگری از خسرو پرویز و دیگر شاهان ساسانی در نقش برجسته‌ها و سرستون‌های یافت شده در طاق‌بستان و آبشوران و بیستون در مورد احتمال انتساب پیکره و هویت آن به اواخر دوره ساسانی بحث شود.

واژه‌های کلیدی

پیکره‌تراشی ساسانی، نقش برجسته ساسانی، طاق‌بستان، خسرو دوم، فیگور.

*تلفن: ۰۹۱۸۸۸۵۸۴۶۲، نمابر: ۰۸۳-۳۸۳۶۰۹۹۲، E-mail: saba_gholami158@yahoo.com

مقدمه

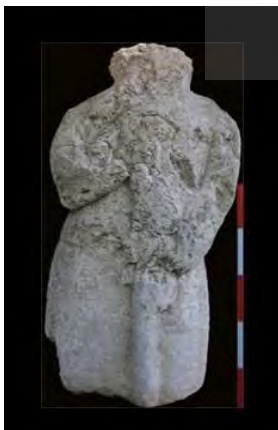
از جسد سنگ شده فرهاد دانسته‌اند (فلاندن، ۱۳۲۴، ۲۵۴). در ۱۸۶۷ زمانی که شوالیه لیک لاما آنیژه هولد آن را می‌بیند، پیکره هنوز در داخل آب بوده است. در ۱۸۷۸ پیکره خارج از آب و در کنار سرستون‌های ساسانی دیده می‌شود (لوشای، ۱۳۸۱، ۷۸). در ۱۸۷۸ با مطالعه سرستون‌های ساسانی-یافت شده از بیستون- از این پیکره نیز یاد می‌شود (لوشای، ۱۳۸۱، ۷۸). اکثر مورخین و سیاحان که پیکره را دیده‌اند آن را به خسرو دوم (۶۲۸-۵۹۰ م) نسبت داده‌اند. اشاره شد که پیکره مدت‌های مدیدی داخل آب بوده و این داخل آب بودن به آن آسیب‌های جدی و زیادی وارد کرده است. علاوه بر آن مردم محلی نیز آن را مورد اصابت گلوله قرار داده‌اند. به احتمال زیاد از پیکره به عنوان هدف برای تمرین تیراندازی و سیبل استفاده کرده‌اند (محمدری، محمدی فر، گفتگوی حضوری، ۱۳۹۵/۱/۲۹). علت نامیدن پیکره با عنوان کل جو بر توسط مردم محلی به دلیل اهمیت کشاورزی در طاق‌بستان و جوی آبی که از کوه‌های پراو سرازیر می‌شده، بوده است. مردم بر این باور بوده‌اند که این پیکره قدرت قطع کردن آب جوی را داشته است و هرگاه آب زمین‌های کشاورزی قطع می‌شده است مقصر آن را پیکره آسیب‌دیده کل جو بر می‌دانسته‌اند (ع، مترجم، گفتگوی حضوری ۱۳۹۵/۱۲/۲۵). بسیاری از مورخین هویت این پیکره را خسرو دوم ساسانی دانسته‌اند. این اثر در فهرست اموال منقول با شماره ۴۰۰۰ ثبت و شناسایی می‌شود.

در محل موزه منطقه‌ای استان کرمانشاه پیکره‌ای عظیم با آسیب‌دیدگی‌های فراوان وجود دارد. از پیکره ابتدا در پارک موزه سنگ در طاق‌بستان نگهداری می‌شده است. در سال ۱۳۹۰ طی پروژه ساماندهی محوطه طاق‌بستان پیکره را به محل موزه منطقه‌ای استان انتقال دادند. این پیکره توسط مردم بومی منطقه بانام کل جو بر^۱ که در زبان کردی به معنی کوتاه قدی که جوی آب را قطع می‌کند- نامیده شده است. در قرن دهم میلادی ابودلف مسعربن المهلهل^۲ آن را در برابر طاق و نزدیک چشمه طاق‌بستان رؤیت کرده است (کریستین سن، ۱۳۸۸، ۴۷۶). پیکره را در قرن ۱۸ میلادی در آب انداخته‌اند و معتقد بودند که این پیکره فرهاد است که به سنگ تبدیل شده و آن را شگون آور می‌پنداشته‌اند (لوشای، ۱۳۸۱، ۷۸). فلاندن^۳ در سال ۱۸۴۰ طی سفرش به ایران و بازدید از طاق‌بستان مجسمه را داخل آب می‌بیند و این‌گونه به آن اشاره می‌کند: به گفته ایرانی‌ها این حجاری‌ها سرگذشت پادشاه ساسانی یعنی خسرو پرویز است، حجاری‌هایش را نیز از فرهاد می‌دانند که برای خوشایند شیرین همسر مسیحی خسرو این شکارگاه را با چنین هیأتی ساخته است. قصاید کردی گواهی می‌دهند که شیرین از فرهاد بدش نمی‌آمده، به همین جهت خسرو از فرهاد انتقام می‌گیرد و ماجرای مرگ جعلی شیرین را به او می‌گوید. فرهاد از فرط عشق خود را می‌کشد. افراد بومی همواره بالاتنه پیکره را دیده‌اند و آن را نمادی

توصیف پیکره

بلندای پیکره از نوک قسمت باقی‌مانده سر تا نوک شمشیر ۱/۷۶ سانتی‌متر است. از اندازه قطر گردن و قطر بازوان پیکره مشخص است که پیکره ابعاد انسانی نداشته است و بسیار عظیم جثه بوده است. بلندای اصلی پیکره به علت عدم وجود پاها و قسمت‌هایی از سر و تاج مشخص نیست. آسیب‌دیدگی شدیدی که قبلاً علت آن ذکر شد مانع

از تشخیص جزئیات چهره پیکره است. شمایل کلی پیکره نمایانگر فردی است، ایستاده که دست‌های خود را بر روی شمشیری نهاده است (حاکمی ۱۳۴۵، ۱۰۰). نظریه‌ای دیگر عنوان می‌کند شی‌ای که در دستان پیکره قرار دارد عصا است، این عصا احتمالاً یکی از نمادها و یا اشکال خورنه یعنی عصای فرمانروایی است (حیدری، ۱۳۸۱، ۹۶). بر کمر پیکره رد اثری اریب‌مانند دیده می‌شود که احتمال دارد

تصویر ۲- ابعاد پیکره خسرو دوم.

تصویر ۱- پیکره منسوب به خسرو پرویز.

طرح ۱- طرح پیکره خسرو دوم. مأخذ: (طرح پیکره از مریم دهقان)

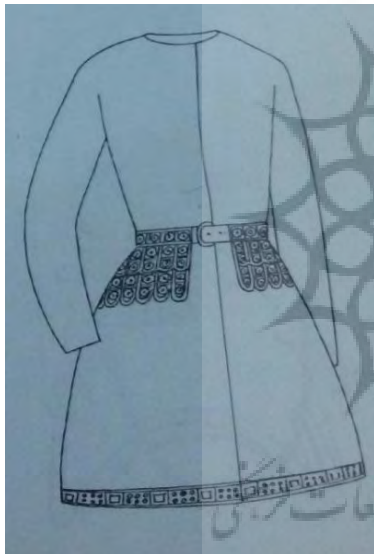
پیدا کرده بود: با دامن گشاد و گرد. دوخت این نوع لباس‌ها در بالاتنه با یکدیگر متفاوت بوده است. در مدل اول یقه اریب است و از گردن به پهلوی چپ می‌رسیده است و در دیگری یقه گرد بوده و تزییناتی بر کمر و در حاشیه دامن داشته است. در اکثر نقوش متعلق به اواخر دوره ساسانی چنین لباسی مشاهده شده است. لباسی که بر تن خسرو دوم و اهورامزدا در نقش برجسته تاج ستانی در طاق بستان است از این نوع است (باوری و حکاک باشی، ۱۳۹۱، ۴۲). دامن طرح (۱) که شرح آن داده شد کاملاً شبیه به دامن قبای پیکره است که بر تن شاه در نقش برجسته شکار گراز در طاق بستان (تصویر ۳) نیز دیده می‌شود. در مورد لباس طرح (۲) تنها اختلاف موجود نوار تزیین شده‌ای است که در صورت وجود در اثر آسیب‌ها از بین رفته است.

در میان آثار سنگی‌ای که در پارک موزه طاق بستان نگه‌داری می‌شده است علاوه بر پیکره خسرو دوازده سرستون ساسانی وجود داشته است، این سرستون‌ها از نقاط مختلف کرمانشاه جمع‌آوری شده‌اند (مرادی، ۱۳۸۲، ۲۳).

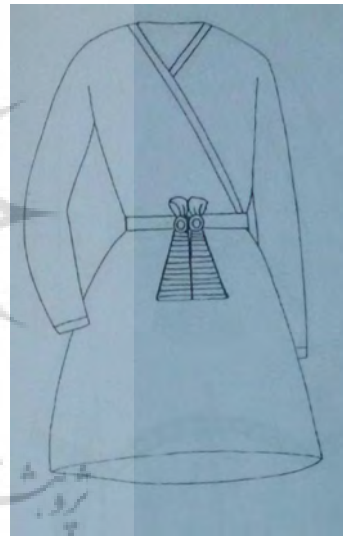
کمربندی برای بستن شمشیر به کمر باشد. پیش‌تر ذکر شد که پیکره فاقد تاج است و صورت آن هم کامل از بین رفته است، اما از ابعاد صورت آن مشخص است که پیکره صورتی پهن با گردنی کوتاه داشته است. پیکره قبایی کوتاه با دامن دور گرد بر تن دارد. بالاتنه پیکره از قسمت گردن تا نزدیک کمر به حدی آسیب‌دیده که جزئیات یقه را نشان نمی‌دهد. احتمال دارد دامن قبا دارای حاشیه تزیینی بوده است که اکنون چیزی از آن مشخص نیست. از تزیینات لباس پیکره و جواهرات آن هیچ چیزی بر جای نمانده است.

مقایسه پیکره با آثار مشابه و تحلیل

چنانچه در مقدمه ذکر شد بیشتر مورخان و سیاحانی که پیکره را مورد بازدید قرار داده‌اند آن را متعلق به خسرو دوم دانسته‌اند. با مقایسه پیکره و نقش برجسته خسرو دوم در داخل طاق بزرگ در طاق بستان می‌توان به شباهت‌های ظاهری این دو پیکره پی برد. فیگور و شمایل کلی پیکره بسیار شبیه به نقش خسرو در نقش برجسته تاج ستانی است. در اواخر دوره ساسانی دو مدل لباس مردانه رواج

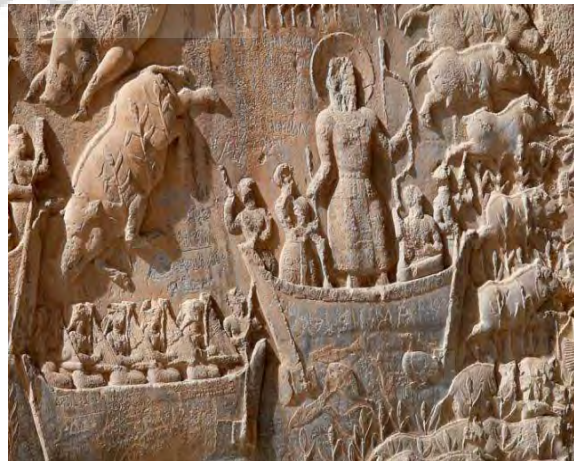
طرح ۳- مدل لباس مردانه در اواخر دوران ساسانی. مأخذ: (باوری و حکاک باشی، ۱۳۹۱، ۴۸)

طرح ۲- مدل لباس مردانه در اواخر دوران ساسانی. مأخذ: (باوری و حکاک باشی، ۱۳۹۱، ۴۸)

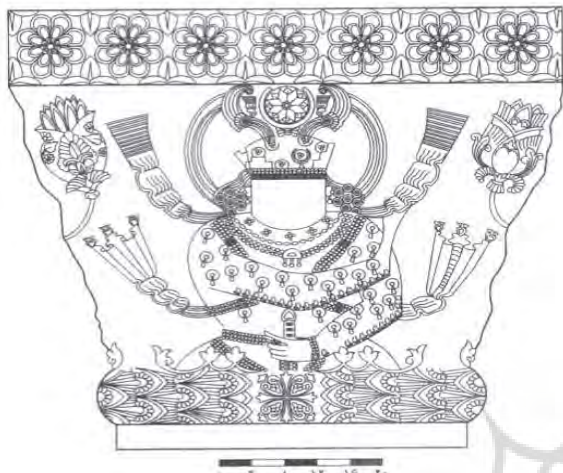
تصویر ۴- خسرو پرویز و اهورامزدا در نقش تاج ستانی خسرو در طاق بستان.

تصویر ۳- شاه در نقش برجسته شکار گراز در طاق بستان.

فربه خسرو دوم در نقش تاج ستانی، نیم‌تنه خسرو بر روی سرستون و همین‌طور نقش برجسته شکار در طاق‌بستان است.

ساسانیان از سه روش برای الصاق شمشیر به کمر خود استفاده می‌کردند، در هر سه روش آن را به کمربندی که به صورت اریب بر کمر می‌افتاده می‌بستند. شیء در دست پیکره احتمال دارد خورنه باشد اما با تطبیق پیکره با دیگر نقوش برجسته ساسانی مانند نقش

طرح ۴- نیم‌تنه خسرو دوم حجاری بر روی سرستون. مأخذ: (مرادی، ۱۳۸۲، ۲۴)

بر روی این سرستون‌ها نقوشی حجاری شده است. در میان این مجموعه سرستونی وجود دارد که بر روی آن نیم‌تنه‌ای حجاری شده است که هویت آن را متعلق به خسرو دوم ساسانی دانسته‌اند. این سرستون در سال ۱۳۷۲ به‌طور اتفاقی در داخل رودخانه آبشوران پیدا شده است (مرادی، ۱۳۸۲، ۲۳).

چنانچه ذکر شد از بقایای سر پیکره مشخص است که پیکره دارای صورتی گرد و پهن و گردنی کوتاه بوده است. جزئیات صورت پیکره از بین رفته است اما پهنای صورت آن تداعی‌کننده صورت گوشت‌آلود و

تصویر ۵- نیم‌تنه خسرو دوم حجاری شده بر روی سرستون. مأخذ: (مرادی، ۱۳۸۲، ۲۴)

تصویر ۷- سر نیم‌تنه خسرو. مأخذ: (مرادی، ۱۳۸۲، ۲۵)

تصویر ۶- سر پیکره خسرو.

تصویر ۹- شاه در مجلس شکار گوزن.

تصویر ۸- سر پیکره خسرو در نقش برجسته تاج ستانی.

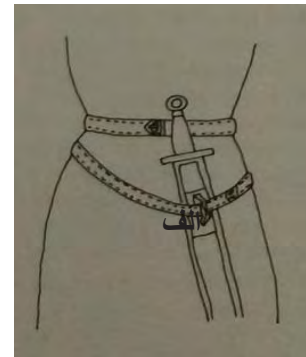
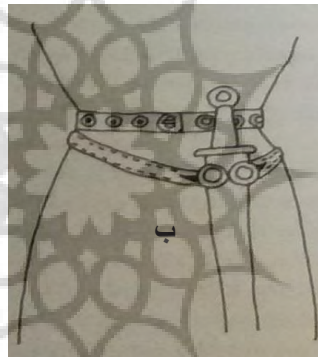
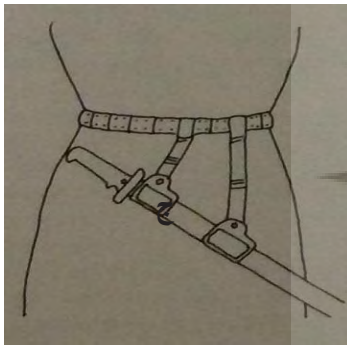
بهرام دوم در نقش رستم و دقت به کمر پیکره که ردی از کمر بند بر آن مانده است به احتمال قوی این شی شمشیر است. این شی چه عصای فرمانروایی باشد، چه شمشیر، با توجه به بقایای کمر بند شمشیر و نحوه به دست گرفتن آن دقیقاً شبیه شمشیر به دست گرفتن خسرو دوم در نقش تاج ستانی است که در (طرح ۶-ب) به تصویر کشیده شده است.

پیکره مذکور به حالت ایستاده شی‌ای در دست راست خود گرفته است. این تصویر هیبات ملوکانه را معرفی می‌کند. چنین تصویری را از شاهان ساسانی در نقوش برجسته و ظروف نیز می‌توان مشاهده کرد، نقش برجسته بهرام دوم در نقش رستم (تصویر ۷) نقش برجسته شاپور دوم در بیشاپور، بشقاب خسرو اول. در همه این تصاویر شاه شمشیر را در میان پاهای خود قرار داده است و گویا به آن تکیه داده است، استفاده از این فیگور می‌تواند اشاره‌ای تلمیحی به قدرت نظامی شاه باشد که در پیکره کل جو بردر نیز مشاهده می‌شود.

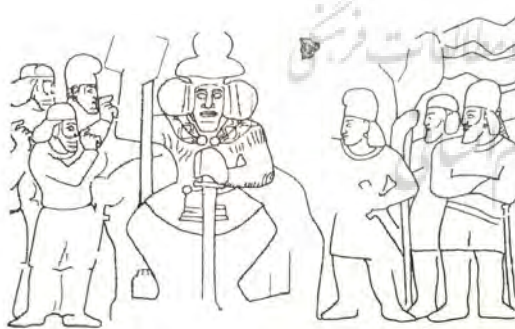
محل قرارگیری پیکره بیشترین ظن و گمان را برای خسرو دوم بودن تقویت می‌کند. تمامی مورخینی که پیکره را دیده‌اند آن را متعلق به دوران ساسانی دانسته‌اند. همه این مورخین پیکره را در مقابل طاق دیده‌اند، احتمال دارد طبق اشارات لوشای قبل از بازدید آن توسط مسعربن المهلهل پیکره را از محلی دیگر مثلاً کاخ ناتمام خسرو در بیستون به طاق بستان آورده باشند. با وجود اینکه پیکره در کاوش‌های باستان‌شناسی پیدا نشده است اما براساس دلایلی که در زیر ارائه شده پیکره متعلق به اواخر دوران ساسانی و خسرو دوم، پرویز (۶۲۸-۵۹۰ م) است.

طرح ۵- شاه در مجلس شکار گوزن.
مأخذ: (Fukai, 1983, 158)

طرح ۶- نحوه الصاق شمشیر به کمر در دوره ساسانی. مأخذ: (Fukai, 1983, 88)

طرح ۸- طراحی نقش برجسته شاپور دوم در بیشاپور.
مأخذ: (محمد حسنی، ۱۳۹۳، ۲۶)

تصویر ۱۰- نقش بهرام دوم در نقش رستم.

طرح ۹- طرح بشقاب خسرو اول. مأخذ: (محمد حسنی، ۱۳۹۳، ۲۷)

نتیجه

یا خورنه توسط پیکره کاملاً شبیه به نقش خسرو در نقش تاج ستانی در طاق‌بستان و نقش برجسته بهرام دوم در نقش رستم، نقش شاهپور دوم در بیشاپور و ظرف نقره‌ای خسرو اول است.

محل قرارگیری اولیه پیکره چه در کاخ ناتمام بیستون و چه در طاق‌بستان به‌عنوان نماد خسرو برای گور نیایشگاه باشد، نشان می‌دهد که پیکره متعلق به اواخر دوران ساسانی بوده است. در نهایت لازم میدانم از جناب دکتر الکساندر ترووتس برای در اختیار گذاشتن عکس و همچنین نظارت بر ویرایش و نحوه نگارش مقاله، دکتر یعقوب محمدی فر و جناب دکتر عباس مترجم برای در اختیار گذاشتن اطلاعات و راهنمایی نهایت تشکر را ابراز کنم، همچنین از خانم مریم دهقان برای در اختیار گذاشتن طرح پیکره نهایت تشکر را دارم.

با مقایسه فیگور و شمایل پیکره با نقش خسرو دوم در نقش برجسته تاجستانی در طاق‌بستان شباهت بسیار زیاد آن‌ها مشهود است.

مطالعه سبک و مدل لباس در اواخر دوران ساسانی و لباس پیکره و مقایسه آن با لباس خسرو دوم در نقش برجسته شکار و نقش تاج ستانی انطباق کامل آن‌ها را نتیجه می‌دهد.

مقایسه چهره و ابعاد آن با چهره خسرو دوم در نقش تاج ستانی و نقش برجسته شکار و نیز چهره نیم‌تنه خسرو بر روی سرستون، نشان می‌دهد که شاه در تمامی این تمثال‌های تصویری دارای گردنی کوتاه و صورتی پهن هست.

نحوه بستن شمشیر به کمر در پیکره با تصاویری که از دوره ساسانی برجای‌مانده است همخوانی دارد، فرم به دست گرفتن شمشیر

کریستین سن، آرتور (۱۳۸۸)، *ایران در زمان ساسانیان*، ترجمه رشید یاسمی، انتشارات راستی نو، تهران.

لوشای، هاینس (۱۳۸۱)، *عمارت قاجاری تاق بستان*، ترجمه سیامک خدیوی، اثر، شماره‌های ۳۴ و ۳۳، صص ۶۸-۸۸.
محمدی فر، یعقوب (۱۳۹۵/۱/۲۹)، *گفتگوی حضوری*.
مترجم، عباس (۱۳۹۵/۱۲/۲۵)، *گفتگوی حضوری*.
محمد حسنی، میرز (۱۳۹۳)، *نقوش برجسته نویافته ساسانی*، انتشارات ققنوس، تهران.

مرادی، یوسف (۱۳۸۲)، *سرستون‌های نویافته‌ی دوره‌ی ساسانی در کرمانشاه*، بازشناسی اسب‌سوار بزرگ تاق‌بستان و ایزدان سرستون‌های ساسانی، *باستان‌شناسی و تاریخ*، سال هفدهم، شماره ۲، شماره‌ی پیاپی ۳۱، صص ۲۳-۳۶.

یاوری، حسین، حکاک باشی، سارا (۱۳۹۱)، *مختصری درباره تاریخ و تحولات لباس و پوشاک در ایران*، نشر سیمای دانش، تهران.

Fukai Shinji, (1983). *TAQ-I BUSTAN*, The Institute Of Oriental Culture The University Of Tokyo.

پی‌نوشت‌ها

1. Kol-e Jubor

۲. در سده ۴ ق/م ۱۰۱ م آبودلف، شاعر و دانشمند عرب ژان-باتیست اوژن ناپلئون فلاندن نقاش و معمار و خاورشناس و سیاستمدار فرانسوی

3. Chevalier T.M Lycklama Anijeholet

4. Alexander Tourovets

فهرست منابع

- حیدری، احمد (۱۳۸۱)، *گور-نیایشگاه صخره‌ای تاق بستان*، اثر، شماره‌ی ۳۴ و ۳۳، صص ۸۹-۹۹.
حاتم، غلامعلی (۱۳۸۱)، *طاق بستان، جلوه‌ی هنر، مدرس هنر، دوره‌ی اول*، شماره‌ی اول، صص ۹۱-۱۲۱.
حاکمی، علی (۱۳۵۴)، *طاق بستان، بررسی‌های تاریخی*، سال یکم، شماره ۴، صص ۹۵-۱۰۰.
فلاندن، اوژن (۱۳۲۴) *سفرنامه اوژن فلاندن به ایران*، ترجمه حسین نور صادقی، انتشارات اشراقی، تهران.